

Kritische bijdragen

Commentaar op W. C. Ultee's 'Over sociale ongelijkheid' *

J. Dronkers, J. Tinbergen en H. M. in 't Veld-Langeveld

J. Dronkers / Is dat nou kritisch-rationalistisch onderzoek?

1. Inleiding

Ultee's artikel over de vooruitgang in het naoorlogse socialistische denken, dat in het laatste nummer van *Mens en Maatschappij* gepubliceerd werd, is de moeite van aandachtige lezing waard. Het komt voort uit een stroming in de sociologie, het kritisch rationalisme, die de feiten in het sociologisch onderzoek van andere stromingen goed weet aan te wijzen (bijv. Flap en Kuiper, 1979) en die de eigen mogelijke bijdrage aan de vooruitgang der wetenschap hoog acht (bijv. Ultee, 1977). Ultee, een aanhanger van deze stroming, geeft in zijn artikel een proeve van kritisch rationalistisch onderzoek. Dat moet gewaardeerd worden want vaak voeren diegenen, die onderzoek bekritisieren (vanuit marxistische, methodologische, of beleidshoek) zelf geen onderzoek uit, waardoor hun kritiek gratis dreigt te worden.

Het artikel van Ultee is mij echter, ondanks een aantal goede aspecten (o.a. het basisidee, de duidelijke opbouw van het artikel, het onderzoeksvoorstel aan het slot) op een aantal voor mij essentiële punten tegengevallen. Deze punten zijn:

1. de fundering van de aan het 'revisionistisch historisch materialisme' toegeschreven hypothesen over sociale ongelijkheid;
2. de weerlegging van de hypothesen;
3. de meeting van vooruitgang in het naoorlogse socialistische denken.

Mijn teleurstelling leidde tot de titel van deze reactie.

Voordat ik op deze punten uitvoeriger inga, nog een opmerking vooraf. Het basisidee van Ultee's artikel, dat politici ook theoretici zijn, d.w.z. dat zij een verwachting hebben over het effect van een bepaalde maatregel, die als een falsificeerbare hypothese opgevat kan worden, lijkt mij juist. Ten onrechte suggereert Ultee (p. 420) echter dat dit basisidee alleen binnen het kritisch rationalisme voorkomt. Sociaal-wetenschappelijke onderzoekers hebben vaak onderzocht in hoeverre bepaalde verwachtingen over het effect van een politieke maatregel gerechtvaardigd waren, zonder dat zij het kritisch rationalisme waren toegegaan.

* W. C. Ultee 'Over sociale ongelijkheid. Vooruitgang in het naoorlogse socialistische denken?', *Mens en Maatschappij*, no. 4, 1979.

2. De fundering van de aan het 'revisionistisch historisch materialisme' toegeschreven hypothesen

Ultee expliciteert in zijn artikel achttien hypothesen die de alledaagse opvattingen over de sociale ongelijkheid binnen de Nederlandse PvdA na de tweede wereldoorlog zo sluitend en zo consequent mogelijk zouden weergeven (p. 422). In feite interpreteert hij eerst de bedoelingen van de aanhangers van de PvdA zo precies mogelijk in beweringen om vervolgens in de explicatie deze beweringen zo precies mogelijk te maken (noot 12). Hij benadrukt dat hij geen 'nauwkeurige weergave' van 'het' revisionisme of een 'exposé' van een aantal 'revisionismen' beoogt. Hij vindt daarom een kritische opmerking als 'deze PvdA-politicus heeft nooit in die hypothese geloofd' en het weerwoord dat andere PvdA-ers dit wel deden, minder belangrijk. Ultee is terecht meer geïnteresseerd in de hypothese waarin deze politicus dan wel zou hebben geloofd en in de falsifieerbaarheid van deze uitspraak (p. 422).

Ik ben met Ultee eens dat een discussie over het geloof van een individuele PvdA-politicus in zijn hypothesen niet erg vruchtbaar is. Dat neemt niet weg dat Ultee zich wel erg gemakkelijk afmaakt van de fundering en de oncontroleerbaarheid van zijn hypothesen. Zijn hypothesen hebben immers niet betrekking op een toevallige verzameling van zomaar wat politici; het moeten geëxpliciteerde hypothesen zijn, die voortkomen uit de revisionistische gedachten over sociale ongelijkheid na de tweede wereldoorlog (p. 421).

Op Ultee rust de plicht om op een voor anderen controleerbare wijze aan te geven hoe hij aan deze hypothesen komt en waarom ze kenmerkend zijn voor de alledaagse opvattingen binnen de PvdA. Dit verzuimt Ultee. Hij poneert op een voor anderen oncontroleerbare wijze dat zijn hypothesen deze opvattingen weergeven. Ultee negeert zo een van de eerste regels in de wetenschapsbeoefening, n.l. de resultaten van onderzoek moeten voor anderen controlebaar zijn. Zo moeilijk is het toch niet om zijn hypothesen te onderbouwen met empirisch onderzoek naar de opvattingen over ongelijkheid die binnen de PvdA leven. Er is allerlei onderzoek verricht naar opvattingen over gelijkheid onder PvdA-leden (bijv. Middendorp, 1978, of andere data gemakkelijk analyseerbaar via het Steinmetz-archief). De naoorlogse partijprogramma's van de PvdA zijn toch ook niet zo summier dat Ultee ze niet als een oncontroleerbare basis voor zijn hypothesen zou kunnen gebruiken. Eventueel had Ultee zelfs geschriften van vooraanstaande PvdA-ers (Banning, 1974; Den Uyl, 1978) als basis kunnen gebruiken.

Ultee's negatie van de controlebaarheidsregel bij het opstellen van zijn hypothesen, roept bij een argwanende onderzoeker twijfel op of zijn hypothesen de alledaagse opvattingen binnen de PvdA wel zo sluitend en zo consequent beschrijven. Ik meen dat een aantal van zijn hypothesen niet zo zeer de opvattingen binnen de PvdA weergeven maar eerder de opvattingen binnen de confessionele, liberale en zelfs de verlicht-conservatieve tradities weergeven. Met name Ultee's hypothese 1^a, 5^b, 6^c, 8^d en 13^e zijn eerder voorbeelden van confessionele, liberale of verlicht-conservatieve opvattingen dan van de revisionistische traditie. Vermindering van klas-entegenstellingen en in stand houden van de bestaande maatschappijstructuur (privé-bezit) zou volgens deze hypothesen het verwachte en beoogde effect van sociale wetgeving zijn. Andere hypothesen (3, 10, 12) zijn volstrekt niet kenmerkend voor de revisionistische traditie, maar worden door bijna alle leden van de Westeuropese samenlevingen aangehangen.

'Conservator, c'est reformer' wisten reeds de 19e eeuwse staatslieden. Uit allerlei – meest historische – studies is bekend (Romein, 1967: 352-368) dat de sociale wetgeving in Europa aan het begin van de 20ste eeuw op gang kwam uit angst van de dan heersende conservatieven, liberalen en confessionelen voor revolutie en socialisme. Ze zagen haar als middel voor de verdediging van het privé-bezit en de overige instituties van die samenleving. De socialisten-wet-

geving en de sociale wetgeving van Bismarck zijn hiervan fraaie voorbeelden. Hypothesen 1, 5 en 6 horen meer in de traditie van deze laatste dan in die van Kautsky of Bernstein. Ook confessionele politici onderschreven juist deze drie hypothesen. De wederzijdse verantwoordelijkheid van verschillende klassen voor elkaar, geconcretiseerd in kerkelijke organisaties, volkspartijen, bedrijfstaaigewijze organen, overleg-economie en sociale wetgeving beschouwen deze politici als één van de middelen tegen de socialistische revolutie. Talma, een grondlegger van de sociale wetgeving, door het tot stand brengen van de Arbeidswet Steenhouwerswet in 1911, was bijv. zo'n anti-revolutionaire politicus (zie De Ruiter, 1946).

De sociale wetgeving van voor en na de tweede wereldoorlog is dan ook voor een belangrijk deel tot stand gebracht door confessionele ministers of door regeringen die door die politici werden beheerst. Dit geldt niet alleen voor Nederland maar ook bijv. voor West-Duitsland (zie bijv. Erhard, 1966). Dat deze confessionele politici de sociale wetgeving onder druk van de sociaal-democratische oppositie of coalitie-genoot invoerden, ondersteunt slechts mijn bezwaar tegen Ultee's toeschrijving van de genoemde hypothesen aan de sociaal-democratische traditie. Ultee's opmerking (p. 13) dat de sociale wetgeving, de subsidies voor culturele instellingen en het wegnemen van financiële belemmeringen voor schoolbezoek door de staat (die hij kenmerken van de verzorgingsstaat noemt) in de regel ontstonden door het aan de regering komen van socialistische partijen lijkt mij daarom historisch onjuist.

Hypothese 8^d is volgens mij eveneens veel kenmerkender voor de confessionele traditie in Nederland dan voor de sociaal-democratische. De schoolstrijd over de financiële belemmeringen voor bezoek van de school van eigen keuze (bijv. de door ouders te dragen stichtings- of exploitatie-kosten, lesgelden, etc.) en over de opbouw van confessioneel onderwijs dat bijdroeg tot de emancipatie van achtergestelde katholieke of gereformeerde kleine luyden, legden de basis voor de christen-democratische partijvorming en vormen nog steeds belangrijke punten in de christen-democratische politiek (Box, Dronkers, Molenaar, e.a., 1976). Om te laten zien dat Ultee's hypothese 8 minder kenmerkend is voor de revisionistische traditie, wil ik voor één keer Den Uyl (1978: 84) uit 1957 aanhalen: 'de verwerkelijking van gelijke kansen is een langdurig proces. Het enige effectieve middel is verlenging van de leerplicht en uitbreiding van het algemeen vormend onderwijs, dat de minimum basis verbreedt. Beurzen en schoolpsychologische diensten zullen lapmiddelen blijven.'

Hypothese 13^e tenslotte, lijkt mij eerder passen in de liberale dan in de sociaal-democratische traditie.

Samenvattend: Ultee heeft zijn hypothesen niet controleerbaar gefundeerd en een aantal hypothesen zijn kenmerkender voor christen-democratische, liberale of verlicht-conservatieve tradities dan voor sociaal-democratische. Deze hypothesen zullen geherformuleerd moeten worden als ze de revisionistische traditie zouden moeten weergeven. Ultee's hypothese 1 zou na herformulering kunnen luiden: 'naarmate de wetgeving van een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen meer mensen zonder inkomen uit arbeid een minimum inkomen van de staat dienen te krijgen, zijn de leden van deze samenleving die geen produktiemiddelen bezitten minder afhankelijk van de arbeidsmarktverhoudingen, doet onder deze leden meer het idee opgeld dat de institutie van privé-bezit dient te worden afgeschaft en voeren deze leden meer handelingen uit die afschaffing van deze institutie beogen'.

3. De weerlegging van de hypothesen

De weerlegging van een aantal hypothesen gebeurt, ronduit gezegd, knullig en slordig. Hypothese 1^a toetst Ultee aan de hand van niet nader genoemde dagelijkse ervaring van een aantal

sociaal-democratische politici met de daling van de frequentie en omvang van stakingen na invoering van sociale wetgeving. Hij had de CBS-publikatie 'Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen' (1979: 184) kunnen raadplegen om te constateren dat het gemiddeld aantal verloren arbeidsdagen per jaar ten gevolge van arbeidsgeschillen gedurende de acht voorbije decennia van deze eeuw (indien wij het aantal stakingen als een goede operationalisatie van de mate van omstredenheid van het privé-bezit aanvaardden) zijn eerste hypothese inderdaad min of meer empirisch bevestigen.

Hypothese 6^c wordt volgens Ultee weerlegd maar de empirische basis voor die weerlegging is erg minimaal: een REVU-enquête uit 1966, (waarvan ook Ultee meent dat dit niet veel aantoonst), een trendanalyse van verkiezingsresultaten van Van Dam en Beishuizen uit 1967, een Brits onderzoek van Goldthrope (1974) over de samenhang tussen bestaande grote inkomensongelijkheid en een hoge mate van consensus over het bestaande politieke stelsel en een opinie van Vondeling. Uit de door Ultee geciteerde bronnen begrijp ik dat hij het percentage proteststems (geoperationaliseerd als het aantal kiezers dat op kleine partijen stemt of als de belangstelling van de Nederlandse jeugd voor de PvdA) als maatstaf neemt voor de 'vervreemding' en het 'politiek onbehagen' van de Nederlandse bevolking met het parlementarisme en het algemeen kiesrecht. Indien Ultee het percentage kiezers op kleinere partijen (alle partijen, behalve de confessionele, liberale en sociaal-democratische) als een geschikte operationalisatie van politiek onbehagen beschouwt, ondersteunen de fluctuaties in deze percentages sinds 1918 niet zijn weerlegging (1918 - 6,8 %; 1922 - 11,5 %; 1925 - 11,1 %; 1929 - 10,4 %; 1933 - 15,0 %; 1937 - 13,3 %; 1946 - 13,7 %; 1948 - 11,7 %; 1952 - 10,6 %; 1956 - 8,5 %; 1959 - 8,4 %; 1963 - 12,5 %; 1967 - 21,3 %; 1971 - 28,1 %; 1972 - 27,0 %; 1977 - 16,2 %; bron CBS, 1979: 42).

Ultee interpreteert, door zijn verwaarlozing van de tijdsdimensie, bepaalde effecten van de politieke ontzuiling aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren (de terugval van de confessionele partijen), ten onrechte als een weerlegging van hypothese 6.

Ultee meent bovendien ten onrechte dat een verschijnsel, signaleerd bij jongeren, indicatief is voor toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen. Zijn eigen noot 34, waarin hij opmerkt dat in 1978 de jongeren niet minder op de PvdA stemden, haalt in feite zijn weerlegging van hypothese 6 ook omver. De verzorgingsstaat is immers tussen 1967 en 1978 niet verdwenen of de maatschappelijke ontwikkelingen zijn niet fundamenteel veranderd. Het is merkwaardig dat Ultee geen gebruik maakt van de veel betere data uit de verschillende Nationale Verkiezingsonderzoeken. De door Ultee geciteerde opinies over of interpretaties van bepaalde verkiezingsuitslagen door invloedrijke sociaal-democratische politici, lijken mij een onvoldoende basis voor een empirische weerlegging van hypothese 6. Goldthrope's onderzoek is dat ook niet omdat daarin de veranderingen in de tijd niet centraal staan en hij niet het effect van ontwikkelingen in de (inkomens)ongelijkheid op de mate van politieke consensus gedurende de afgelopen eeuw nagaat.

Ter weerlegging van hypothese 7^f beroept Ultee zich op De Jager (1967). Deze auteur houdt zich alleen bezig met concert-bezoek en niet met andere culturele uitingen. Hij toont met behulp van CBS-cijfers aan dat het concertbezoek sinds 1950 teruggelopen is (p. 196). Indien Ultee ook de CBS-cijfers (1979: 58-60) ter hand had genomen, had hij kunnen constateren dat deze teruggang zich niet bij andere culturele activiteiten, zoals de mate van museumbezoek, het aantal gebruikers en uitleeningen van openbare bibliotheken en het aantal nieuwe uitgaven en herdrukken van boeken, voordoet. Tussen 1945 en eind zeventiger jaren steeg de deelname aan deze culturele activiteiten, ook als men rekening houdt met de groei van de Nederlandse bevolking. De gegroeide overheidssteun aan musea en bibliotheken en het gestegen onderwijsniveau had dus in tegenstelling tot Ultee's conclusie, die uitsluitend steunt op concertbezoek,

wel gevolgen voor deelname aan culturele activiteiten. Zijn weerlegging is dus onvolledig en lijkt partijdig.

Hypothese 8^d weerlegt Ultee met een beroep op de dagelijkse ervaring dat financiële belemmeringen slechts een klein deel van de bestaande ongelijkheden in bezoeken aan onderwijsinstellingen verklaren. Van Heek (1968: 295-296) vindt, overigens niet op basis van dagelijkse ervaring, dat directe financiële belemmeringen geen belangrijke rol spelen in de onderwijsongelijkheid *in vergelijking met* andere factoren, die van belang zijn voor de onderwijsongelijkheid. Daarbij is algemeen bekend dat op deze conclusie van Van Heek wel wat valt af te dingen (Van Kemenade, Kropman, 1972; Dronkers, 1978 b). Van Heeks analyse is een analyse van de situatie op één moment (de schoolgeneratie 1965). Zijn onderzoek is daarom geen adequate weerlegging van Ultee's hypothese 8, omdat de tijdsfactor, essentieel in deze hypothese (naarmate de staat financiële belemmeringen wegneemt, etc.), daarin niet voorkomt. Indien Ultee empirisch materiaal had gezocht waarin deze tijdsfactor wel verdisconteerd is had hij voldoende empirische aanwijzingen kunnen vinden dat vóór en kort na de tweede wereldoorlog de vaak zeer intelligente kwelelingen (meestal afkomstig uit arbeiders- en kleine middenstandmilieus) door o.a. financiële belemmeringen niet naar het voortgezette of universitaire onderwijs gingen, waar even of zelfs minder intelligente burgerkinderen wel naar toe gingen (Dronkers, 1978a: 18). In de decennia na de tweede wereldoorlog is deze meest grove manifestatie van onderwijsongelijkheid, blijkens de gemiddelde typen secundair en tertiair onderwijs, grotendeels verdwenen (Peschar, 1975).

Samenvattend: Ultee's weerlegging van sommige hypothesen voldoet soms niet aan redelijke eisen, die gesteld kunnen worden gezien de beschikbare gegevens. Bovendien lijkt het er op dat de omvang van de empirische moeilijkheden voor de sociaal-democratische hypothesen door Ultee's slordige poging tot falsificatie overdreven wordt. Daarmee vervalt bovendien een deel van de basis van Ultee's opmerkingen over vooruitgang in het naoorlogse socialistische denken.

4. De meting van de vooruitgang in het naoorlogse socialistische denken

Hoewel Ultee dat niet expliciet zegt, gebruikt hij het WRR-rapport 'Over sociale ongelijkheid' als zijn meetpunt van de voortgang in het naoorlogse socialistische denken. Zijn zeer korte paragraaf, over de publicaties van 'Nieuw Links', kan door zijn summier karakter niet als het meetpunt beschouwd worden. De WRR bouwde bij dit rapport inderdaad voort op de slogan van het niet puur sociaal-democratische kabinet Den Uyl: 'spreiding van kennis, macht en inkomen'. De WRR, die in zijn geheel voor het rapport verantwoordelijk is, kan, gezien zijn politieke samenstelling (slechts een minderheid is PvdA-lid; de eerste voorzitter een bekend KVP-er en de tweede een ARP-er) niet als een sociaal-democratisch orgaan beschouwd worden. Het is dus onjuist uit een vergelijking tussen de hypothesen, ontleend aan het WRR-rapport, conclusies te trekken over vooruitgang, stilstand of achteruitgang in het socialistisch denken. Ultee kan dus de vraag, gesteld in de ondertitel van zijn artikel, door zijn wijze van meten niet correct beantwoorden.

Wellicht komt Ultee's overhaaste vergelijking voort uit zijn overdrijving van de invloed van de sociaal-democratie op het naoorlogse politieke denken. Hij meent dat er in de Westeuropese landen geen andere politieke traditie met een vergelijkbare invloed bestaat. Hij verwijst naar de veelvuldige deelname van sociaal-democratische partijen aan Westeuropese regeringen (p. 421). Op grond van dit argument had Ultee de invloed van de liberale, confessionele of

verlicht-conservatieve ideeën op de politiek nog hoger moeten schatten. In de EEG maken deze partijen minstens even vaak als sociaal-democraten deel uit van de regering. Bovendien zijn deze partijen vaak nauwer verbonden met ander invloedrijke groeperingen in die samenlevingen (kerk, overheidsbureaucratie, vakbeweging, werkgevers, leger, etc.) dan de sociaal-democratische partijen (zie bijv. Rosenthal, 1979: 369).

5. Afsluitende opmerking

Zoals Ultee niet van plan is de 'theoreticus van de Partij van de Arbeid' te worden (p. 439), zo min wil ik mij opwerpen als verdediger van die partij en de successen van de verzorgingsstaat. Het gaat mij om de kwaliteit van Ultee's interpretatie van de sociaal-democratische traditie, van zijn falsificatie van de opgestelde hypothesen en van zijn meting van vooruitgang. Het basisidee (het toetsen van falsificeerbare hypothesen, ontleend aan verschillende politieke tradities) en zijn onderzoeksvoorstel zijn interessant, de uitwerking teleurstellend. Het succes of falen van de sociaal-democratische opvattingen of van de verzorgingsstaat heeft Ultee in zijn artikel niet aangetoond.

Voetnoten

- a. Hypothese 1 luidt 'naarmate volgens de wetgeving van een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen meer mensen zonder inkomen uit arbeid een minimuminkomen van de staat dienen te krijgen, doet onder de leden van deze samenleving die geen produktiemiddelen bezitten minder het idee opgeld dat de institutie van privé-bezit dient te worden afgeschaft en voeren deze leden minder handelingen uit die afschaffing van deze institutie beogen'.
- b. Hypothese 5 luidt 'naarmate de sociale wetgeving in een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen uitgebreider is, doet onder de leden van de samenleving die geen produktiemiddelen bezitten minder het idee opgeld dat privé-bezit en de overige instituties van deze samenleving dienen te worden afgeschaft en voeren deze leden minder handelingen uit die afschaffing van deze instituties beogen'.
- c. Hypothese 6 luidt 'naarmate de sociale wetgeving in een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen uitgebreider is, doet onder de leden van deze samenleving die geen produktiemiddelen bezitten meer het idee opgeld dat het parlementarisme en het algemeen kiesrecht dienen te worden gehandhaafd en voeren deze leden meer handelingen uit die van instemming met deze instituties getuigen'.
- d. Hypothese 8 luidt 'naarmate de staat in een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen een aanzienlijker deel van de financiële belemmeringen voor schoolbezoek wegneemt, zullen de leden van die samenleving in gelijkere mate de onderwijsinstellingen van deze samenleving bezoeken'.
- e. Hypothese 13 luidt 'naarmate de staat in een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen een groter deel van de financiële belemmeringen voor schoolbezoek wegneemt, zal de mobiliteit in deze samenleving groter zijn'.
- f. Hypothese 7 luidt 'hoe hoger de subsidies voor culturele instellingen zijn die de staat in een samenleving met privé-bezit van de produktiemiddelen verstrekt, des te kleiner zullen de culturele verschillen tussen de leden van deze samenleving zijn'.

Literatuurlijst

- Banning, W., *Hedendaagse sociale bewegingen, achtergronden en beginselen*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1974.
- Box, L., J. Dronkers, M. Molenaar en J. de Mulder, *Vrijheid van onderwijs, marges in het onderwijs in maatschappelijk perspectief*, Link, Nijmegen, 1977.
- CBS, *1899-1979; tachtig jaren statistiek in tijdreeksen*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1979.
- Dam, M. P. A. van en J. Beishuizen, *Kijk op de kiezer*, Het Parool, Amsterdam, 1967.
- Dronkers, J., 'Stijgt de intelligentie?' in: *Hollands Maandblad*, 19e jrg., nr. 363, 1978a.
- Dronkers, J., 'Manipuleerbare variabelen in de schoolloopbaan' in: J. Peschar en W. Ultee (red.), 'Sociale stratificatie', *boeknummer Mens en Maatschappij*, 1978b.
- Erhard, L., *Welvaart voor iedereen*, Universitaire Pers, Rotterdam, 1966.
- Flap, H. en Y. Kuiper, 'Figuratiesociologie als onderzoeksprogramma' in: *Mens en Maatschappij*, 54e jrg., nr. 3, 1979.
- Goldthorpe, J. H., 'Social inequality and social integration in modern Britain' in: D. Wedderburn, *Poverty, inequality and class structure*, London, 1974.
- Heek, F. van, e.a., *Het verborgen talent; milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*, Boom, Meppel, 1968.
- Jager, H. de, *Cultuuroverdracht en concertbezoek*, Leiden, 1967.
- Kemenade, J. A. van, J. A. Kropman, 'Verborgen talenten?' Kritische kanttekeningen bij onjuiste interpretaties' in: *Sociologische Gids*, 19e jrg., 219-228, 1972.
- Middendorp, C. P., *Progressiveness and conservatism*, Den Haag, Mouton, 1978.
- Peschar, J. L., *Milieu-School-Beroep*, Tjeenk Willink, Groningen, 1975.
- Romein, J., *Op het breukvlak van twee eeuwen*, Querido, Amsterdam, 1967.
- Rosenthal, U., 'De secretaris-generaal: politisering of verambtelijking' in: *Acta politica*, nr. 3: 343-378, 1979.
- Ruiter, T. de, *Minister A.S. Talsma; een historisch-ethische studie over de corporatieve gedachte in de christelijk-sociale politiek in Nederland*, 1946.
- Ultee, W. C., *Groei van kennis en stagnatie in de sociologie*, Groningen, URB-drukkerij, 1977.
- Ultee, W. C., 'Over sociale ongelijkheid. Voortgang in het naoorlogse socialistische denken?' in: *Mens en Maatschappij*, 54e jrg., nr. 4, 1979.
- Uyl, J. M. den, *Inzicht en uitzicht; opstellen over economie en politiek*, Bert Bakker, Amsterdam, 1978.

J. Tinbergen

1. Meer onderzoek nodig

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de redactie om enig kort commentaar op het artikel van W. C. Ultee. Met veel van zijn betoog kan ik instemmen en in elk geval is de presentatie belangwekkend. Om te beginnen kunnen wij altijd constateren dat verder onderzoek nodig is. Hier in het bijzonder om twijfel rond het onderzoek rond Goldthorpe te verminderen. Daarbij zou het goed zijn, aandacht te geven aan eventuele nationale verschillen.

2. Verwaarloosde verschijnselen

Dit verdere onderzoek is ook gewenst inzake de omvang van de verschillen in erfelijke aanleg. Deze verschillen kunnen een grens stellen aan de vermindering van de sociale ongelijkheid. Mijn hoop is dat Arthur Goldberger, bij voortgezet onderzoek, tot meer stellige uitspraken komt (vgl. Goldberger, 1977).

Door Ultee zijn naar mijn smaak enige verschijnselen buiten beschouwing gelaten die de wel behandelde zouden kunnen overschaduwen. Ik laat daarbij het oorlogsgevaar buiten beschouwing, omdat de invloed van West-Europa daarop zo klein is. Ik denk wel aan de niet-sociaal-economische factoren die het welzijn zo sterk beïnvloeden, zoals gezinsleven, vriendschappen en verhoudingen op het werk (vgl. Levy and Guttman, 1975). Het lijkt mij ook dat de cultuurpolitiek wat mager vertegenwoordigd wordt door subsidies op culturele activiteiten (zie ook hierna, onder 5 en 6). Slotte is m.i. verwaarloosd dat de aanhang van bijv. sociaal-democratische partijen niet de enige maatstaf is van veranderde maatschappelijke opvattingen. Ook binnen de partijen manifesteren die zich. Betere maatstaven zijn m.i. directe onderzoeken van de publieke opinie.

Ook zou vermeld kunnen worden, dat er wel enige verdere onderzoeken zijn over het al of niet afnemen van sociale ongelijkheid. Kuznets (1966) heeft laten zien dat het inkomen uit kapitaal sinds 1850 een afnemend deel van het nationaal inkomen in Frankrijk en Groot-Brittannië is en waarschijnlijk ook in de USA. Uit cijfers van Fortune (1976) blijkt dat de inkomens van top-managers tussen 1952 en 1976 duidelijk minder gestegen zijn dan die van de gemiddelde Amerikaan. Pen en Tinbergen (1977) hebben voor Nederland een duidelijke daling van de inkomensongelijkheid tussen 1938 en 1976 vastgesteld.

3. Bezwaren tegen enkele formuleringen

Er wordt door Ultee steeds gesproken over particulier bezit van produktiemiddelen. Deze formulering is onbevredigend als de mate van uitholling van dit bezit niet wordt belicht.

De uitspraak van Boudon over de devaluatie van diploma's door een vergroting van het aantal houders daarvan is m.i. in zoverre misleidend, dat niet alleen het aantal houders (aanbod van een bepaalde soort arbeid), doch ook de vraag naar de houders dier diploma's invloed heeft op de waarde ervan (bijv. het relatieve inkomen dat er aan verbonden is).

4. Instemming met enige stellingen

Gaarne onderstreep ik nog, met de schrijver, dat de hoogte op de maatschappelijke ladder (in het Engels vaak door SES, socio-economic status aangeduid) niet alleen wordt bepaald door de hoeveelheid met succes gevolgd onderwijs. Daarnaast zijn ook enige niet-cognitieve eigenschappen van belang (vgl. ook Hartog, 1977), die niet duidelijk correleren met althans het onderwijsniveau bij het huidige onderwijs. Ook wordt er zeer terecht aan herinnerd dat de inkomens en macht van bepaalde 'zelfrecruterende groepen' hoger dan nodig kunnen zijn. Mijn formulering (Tinbergen, 1979) is hier dat de groep van de 'organisatoren der produktie' zowel de vraag naar als het aanbod van topleiders (in bedrijfsleven, regeringsbureaucratie en, in Oost-Europa, partijbureaucratie) uitoefenen en daardoor gemakkelijk hogere inkomens kunnen ontvangen dan nodig is om hun werk aantrekkelijk te maken.

5. Instrumenten van sociaal-economische politiek

Er zijn m.i. nog steeds enige instrumenten van sociaal-economische politiek beschikbaar, die niet ten volle worden gebruikt. Als voorbeelden noem ik: 1. een betere controle op belastingontwijking en -ontduiking; 2. een inkomenspolitiek voor de hoogste salarissen en de vrije beroepen (dit instrument bestaat in Nederland al, maar kan meer worden toegepast); 3. meer decentralisatie in grote hiërarchieën bevorderen; 4. de invoering van nieuwe onderwijsmethoden, en de verkleining van schoolklassen; 5. zwaardere straffen op vandalisme, geweldpleging, handel in verdovende middelen, enz.; 6. krachtiger milieubescherming.

6. Mentaliteitsproblemen

Er zijn ook euvelen die niet door maatregelen kunnen worden bestreden, maar afhangen van de algemene mentaliteitsachteruitgang. Deze zijn de grootste bedreiging van het welzijn. Tot nu toe zijn nog weinig middelen tegen deze 'verloedering' gevonden. Het beste is, behalve 'moed tot het verdedigen van utopieën', wellicht het door E. Eppler (1975) openlijk verdedigde 'conservatisme in normen en waarden'. Terug naar een aantal ouderwetse deugden, weg met modieuze wansmaak, onverschilligheid, weg met het 'totale egoïsme' (Ortliieb, 1978).

Aangehaalde literatuur

- Eppler, E. (1975), *Ende oder Wende*, Stuttgart, Kohlhammer.
- Fortune (May 1976), *A group Profile of the Fortune 500 Chief Executives* (by C. G. Burck), p. 173 e.v.
- Goldberger, A. S. (1977), 'Twin Models: A Skeptical View', in: P. Taubman (ed.) *Kinometrics: Determinants of Socioeconomical Success within and between Families*; en andere publikaties.
- Hartog, J. (1977), *Personal Income Distribution: A Multicapability Theory*, The Hague, Pasmann.
- Kuznets, S. (1966), *Modern Economic Growth*, New Haven, Yale University Press.
- Levy, S. and L. Guttman (1975), 'On the Multivariate Structure of Wellbeing', *Social Indicators Research*, 2, p. 361
- Ortliieb, H.-D. (1978), *Vom totalitären Staat zum totalen Egoismus*, Zürich-Osnabrück.
- Pen, J. and J. Tinbergen (1977), *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*, Amsterdam/Brussel, Elsevier.
- Tinbergen, J. (1979), 'Hoogte en beïnvloedbaarheid van inkomens van managers', in: W. M. van den Goorbergh, et.al. (red.), *Over macht en wet in het economisch gebeuren*, Leiden/Antwerpen, H. E. Stenfort Kroese.

H. M. in 't Veld-Langeveld

1. Het voornaamste bezwaar dat Ultee tegen het rapport *Over sociale ongelijkheid* heeft, is dat het niet de door hem (op p. 435) gestelde vraag beantwoordt 'hoe is het mogelijk dat in een

verzorgingsstaat ongelijkheden in kennis, inkomen en macht zo groot blijven?'. De WRR draagt daarmee volgens hem niet bij tot het naoorlogse socialistische denken. De vraag is echter of de WRR deze bedoeling had en zo nee, of zij hem dan gehad zou moeten hebben.

De WRR heeft zich in zijn keuze van het onderwerp laten inspireren door de leuze van het kabinet-Den Uyl 'spreiding van inkomen, bezit, kennis en macht'. De WRR heeft zich echter ook gerealiseerd dat verdelingsvraagstukken na de tweede wereldoorlog in elk kabinet een plaats hebben ingenomen, al kregen zij niet die nadruk die het kabinet-Den Uyl erop legde. De WRR heeft zich dan ook niet ten doel gesteld de specifieke PvdA-theorie kritisch te beproeven, maar heeft zich afgevraagd waar het door de overheid gevoerde verdelingsbeleid in geresulteerd heeft, wat daar voor de toekomst van te verwachten is c.q. hoe het anders ingericht moet worden om tot vermindering van sociale ongelijkheid te leiden. Daarmee wordt niet ontkend dat de sociaal-democratie het na de oorlog gevoerde beleid sterk mede hebben bepaald, maar deze theorie is op zichzelf geen onderwerp van studie. Als Utee de WRR wil verplichten om het revisionisme te analyseren en te ontwikkelen dan is dat zijn zaak; het is niet de doelstelling geweest die aan het rapport ten grondslag heeft gelegen (vgl. *Over sociale ongelijkheid*, p. 23).

Had de WRR de opdracht, die Utee hem toedicht, moeten uitvoeren? Toetsing van politieke ideologieën en theorieën aan wetenschappelijke inzichten omtrent maatschappelijke ontwikkelingen past in de taakstelling van de WRR. Deze heeft trouwens reeds een vergelijkende analyse gemaakt van partijprogramma's*. Krachtens zijn positie en taakstelling ligt het echter minder op de weg van de WRR aan één bepaalde stroming – of die nu op een moment regeringspartij is of niet – zijn kritische aandacht te geven. De WRR heeft niet tot opdracht bij te dragen tot het socialistische denken, die opdracht heeft de Wiardi Beckman Stichting.

2. Hoewel m.i. hiermee Utee's voornaamste bezwaar ontkracht is, wil ik toch ingaan op wat de WRR dan wel gedaan heeft. De WRR heeft als uitgangspunt genomen dat er niet alleen ongelijkheid bestaat in inkomen, bezit, macht en kennis, maar dat er een meervoudig bepaalde sociale gelaagdheid is ten gevolge van het elkaar overlappen van de voornoemde verdelingen. Des te meer ze elkaar overlappen, des te hechter de sociale stratificatie. De raad baseert zich hierbij op de inzichten gewonnen uit een sociologische onderzoekstraditie van lange adem. Vervolgens is getracht vast te stellen hoe de verdelingen zich mede als gevolg van het overheidsbeleid na de tweede wereldoorlog hebben ontwikkeld en hoe zij samenhangen. De invloed van het overheidsbeleid is niet afzonderlijk onderzocht; als dat al doenlijk is dan zou het een studie van zodanige omvang vergen dat dit de krachten van de WRR te boven zou gaan. De WRR realiseerde zich dra dat de verdeling van arbeidskenmerken (arbeidsomstandigheden, intrinsieke en extrinsieke aspecten) een belangrijk element in het beeld van de sociale ongelijkheid is en nam dit in de beschrijving op. In de – deels op hypothetische basis geconstrueerde – samenhang tussen de verdelingen neemt de verdeling van arbeidskenmerken een centrale plaats in. Ten aanzien van de denkbeelden en voornemens die op beleidsniveau worden gekoesterd, werd de conclusie getrokken dat een zekere mate van verkleining van bestaande ongelijkheid kan worden verwacht. 'Dit neemt nu eens de vorm aan van een verbetering in de zwakke posities in de verdeling (onderwijs), dan weer van een kleinere afstand van de uiteinden van de schaal en van de verschillende tussenliggende posities (inkomen), dan weer was het resultaat zo gering dat van een duidelijke tendens niet kan worden gesproken (arbeidskenmerken, macht) of gold hetzelfde op grond van onduidelijkheid rond de uitwerking (vermogen). In geen van de gevallen was er aanleiding te concluderen tot een vergroting van de mobiliteit, die tot resultaat zou hebben dat de starheid van de sociale stratificatie belangrijk minder voelbaar

*In de vorm van werkdocumenten voor belangstellenden verkrijgbaar.

wordt. Evenmin zal de hoge mate van correlatie tussen de verschillende verdelingen worden doorbroken.' (*Over sociale ongelijkheid*, p. 141). De laatste conclusie was voor de WRR, gezien zijn uitgangspunt, de belangrijkste. De WRR ziet als voornaamste oorzaak van de huidige stratificatie de inrichting van het produktiestelsel met betrekking tot de arbeid, waardoor grote verschillen ontstaan in de kwaliteit van de arbeidsomstandigheden, de kwaliteit van de arbeid (werkintrinsieke aspecten) en de werk-extrinsieke aspecten. De samenhang tussen de verdelingen van opleiding, inkomen en arbeidskenmerken is bovendien verankerd in organisatiestructuren, normen en regels, d.w.z. vergaand geïnstitutionaliseerd.

De huidige stratificatie is ontstaan met het tot ontwikkeling komen van het huidige produktiestelsel. Met de verdere ontwikkeling van dat stelsel is tevens een culturele eenheid ontstaan, waarin de gelijkheid meer benadrukt wordt dan de ongelijkheid. De legitimiteit van de bestaande stratificatie wordt hierdoor verzwakt. Verkleining van de afzonderlijke verschillen met behoud van de huidige rangorde, die – zo zou men nog kunnen overwegen – door de noodzakelijke verdere uitbouw van de institutionele structuur eerder wordt versterkt dan doorbroken, is niet het meest wezenlijk voor de problematiek van de sociale ongelijkheid. De starheid van de sociale stratificatie zou moeten worden afgezwakt, wat mogelijk zou zijn door een herverdeling van arbeidskenmerken met daaraan gekoppeld een onderwijs- en inkomensbeleid.

M.i. heeft het rapport twee nieuwe inzichten aangereikt:

1. het heeft de nadruk gelegd op het samenvallen van de verdelingen, dus het bestaan van een sociale stratificatie, die bovendien sterk geïnstitutionaliseerd is;
2. het heeft gewezen op het belang van de bestaande arbeidsdeling voor de sociale ongelijkheid.

De WRR is er om wetenschappelijke gegevens te verwerken tot informatie en inzichten die voor het overheidsbeleid van belang kunnen zijn. Dat deze materie, in tegenstelling tot Ultee's mening, niet zonder politiek belang is, blijkt uit het op gang komen van de politieke discussie over verandering van de loonstratificatie (hogere beloning van onaantrekkelijke arbeid), de discussie over de oorzaken van de discrepanties op de arbeidsmarkt (een flink aantal vacatures enerzijds en een groot aantal werklozen anderzijds), de – weliswaar nog wat iele – discussies en activiteiten met betrekking tot leerrecht en volwassenenonderwijs. Dat deze discussies maar ten dele zijn ingegeven door het vraagstuk van de ongelijkheid maakt het niet minder relevant om deze relatie wél te leggen.

3. Tenslotte wil ik ingaan op Ultee's opmerking, dat verzwakking van de samenhang tussen inkomen en bezit, kennis, macht en arbeidskenmerken neerkomt op een verschijnsel dat in de sociologie bekend is als statusinconsistentie (p. 436). Statusinconsistente personen, zegt Ultee, neigen ertoe zich niet met politiek te bemoeien. Verder meent hij dat de WRR het reeds aanwezige aantal statusinconsistente personen onderschat. Hij wijst daarbij op de onverminderde samenhang tussen het beroep van de vader en het opleidingsniveau van het kind en op de koppeling van inkomen en vermogen ten gevolge van het stelsel van sociale zekerheid. Om met het laatste, zijn voorbeelden van statusinconsistentie, te beginnen: noch het ene noch het andere is toepasselijk in het kader van het WRR-rapport. De zgn. statusinconsistentie heeft betrekking op de verworvenheden, qua inkomen, opleiding etc. van één persoon en in het ontwikkelde model van de samenhang daartussen zit alleen het inkomen uit arbeid. Ik vind het echter wel belangrijk om vast te stellen of het aantal van deze 'statusinconsistente' personen toeneemt. Op de moeilijkheden die de onderzoeker die deze vraag probeert te beantwoorden, zal ontmoeten, ga ik nu maar niet in.

De opmerking dat statusinconsistente personen ertoe neigen zich niet met politiek te bemoeien, heeft op het eerste gezicht weinig te maken met het rapport *Over sociale ongelijkheid*. Ultee zal bedoelen dat de statusinconsistentie helemaal niet zulke positief te waarderen gevolgen heeft. Volgens de literatuur over statusinconsistentie zou deze gecorreleerd zijn met sociale isolatie, mobiliteitsstreven, politiek liberalisme, psychosomatische stress-symptomen e.d. In de onderzoeken worden statusinconsistenties van verschillende aard gebruikt en de resultaten lopen zeer uiteen. Kort gezegd leidt statusinconsistentie tot onzekerheid en psychologische stress en om deze op te heffen neemt men zijn toevlucht tot reacties die verschillen al naar gelang de aard van de statusinconsistentie. De empirische toetsing hiervan is echter niet zo grondig, wat voor Ultee aanleiding geweest zal zijn om zich maar tot het noemen van politiek gedrag te beperken. De theoretische notie waarop deze onderzoeken gebaseerd zijn, lijkt plausibel genoeg in geval van een hechte en als legitiem ervaren sociale stratificatie, d.w.z. in een situatie waarin 'statusconsistentie' overheerst, zowel feitelijk als in de perceptie en beoordeling. Als de institutionele structuur zo verandert dat 'statusconsistentie' niet meer ingebakken zit, zal er ook een verschuiving kunnen optreden in attitudes en normen. Een dergelijke culturele verandering is niet uitsluitend gevolg maar tot op zekere hoogte ook weer oorzaak, vandaar ook het reeds genoemde belang van onderzoek naar 'statusinconsistentie'.